

KAPITEL 7 / CHAPTER 7⁷
**ECOLOGICAL CULTURE AS A FACTOR OF SPIRITUAL,
PSYCHOLOGICAL, PHYSICAL AND SOCIAL HUMAN HEALTH: A
CONCEPTUAL APPROACH**

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-30-00-006

Мета дослідження – з'ясувати суть поняття екологічна культура в сучасному контексті, проаналізувати її зміст з позицій збереження духовного, психологічного, фізичного та соціального здоров'я людини; описати культурнодозвілєві практики як інструмент відновлення ментального здоров'я української нації, розробити та представити культурологічну концепцію розвитку екологічної культури в сучасній Україні. **Методологія дослідження.** Міждисциплінарний підхід дозволив розкрити концептуальний зміст феномену екологічної культури. Для виявлення змісту екологічної культури з позицій збереження духовного, психологічного, фізичного та соціального здоров'я людини застосовано аксіологічний метод, оснований на ціннісному підході до об'єкта вивчення; метод теоретичного узагальнення дав змогу підсумувати дані, отримані в ході дослідження. **Наукова новизна** дослідження обумовлена потребою в нових наукових поглядах на процеси, що характеризують екологічну культуру з позицій збереження духовного, психологічного, фізичного та соціального здоров'я українців. Важливим є введення у науковий обіг культурологічної концепції розвитку екологічної культури в сучасній Україні; визначення основних чинників, закономірностей та умов формування екологічної культури як інструменту відновлення ментального здоров'я української нації та визначення життєво-ціннісних екологічних орієнтацій сучасної людини. **Висновки.** Розроблено культурологічну концепцію розвитку екологічної культури в сучасній Україні, яка побудована на: екологічному ставленні людини до свого духовного, психологічного, фізичного та соціального здоров'я; використанні культурно-історичних ресурсів краю; залученні населення до екологічного, адаптивного та рекреаційного туризму; інтеріоризації

---

⁷*Authors: Havelia Oksana Mykolayivna, Deinega Oleksandr Mykolayovych*

людиною екологічних знань та навичок; сформованих екокультурних життєво-ціннісних орієнтаціях; розвитку урбоекосистем, які сприяють взаємозв'язку людини з довкіллям міста; екокультурному розвитку інфраструктури сільського зеленого туризму та активному залученні місцевих громад до його розвитку; чітко усвідомленій етнічній приналежності, яка впливає на національну свідомість людини і підвищує рівень її екологічної культури.

Ключові слова: екологічна культура, соціальне здоров'я, духовне здоров'я, психологічне здоров'я, фізичне здоров'я, урбоекосистема, екологічний туризм, адаптивний туризм, рекреаційний туризм, культурно-історичні ресурси, етнічна приналежність.

Актуальність теми дослідження. Важливими факторами, від яких залежить збереження духовного, психологічного, фізичного та соціального здоров'я українців є екологічна культура. В умовах глобалізації, у взаєминах людини з природою простежуються негативні тенденції. Шлях розвитку сучасного суспільства зорієнтований на постійне збільшення виробництва і споживання природних ресурсів, що спричиняє глобальну екологічну кризу. Природа не в змозі справлятися з антропогенним навантаженням, у результаті чого настає глибокий розлад взаємозв'язків усередині біологічно-екологічної системи й системи «природа-людина-суспільство-культура». Звідси актуалізується проблема екологічної культури як чинника духовного, психологічного, фізичного та соціального здоров'я українців.

Аналіз досліджень і публікацій. У межах проблем екологічної культури вирішуються, перш за все, наступні питання: формування екологічної культури (В. Акопян, В. Дубовий, О. Дубовий, І. Лепеха, А. Львовчкіна, І. Степанова, Т. Іщенко, М. Хоменко); формування та розвиток екологічної свідомості (О. Варго, А. Радей); формування екологічної поведінки та сучасного екологізму, основ біологічної та генетичної безпеки (О. Бондар, Т. Гардашук, Т. Іващенко, Л. Новосельська, Т. Сафранов); оптимізація взаємодії людини та довкілля (О. Грабовський, М. Мальований С. Орел, Д. Орел); вплив екокультури на формування здорового способу життя та духовності людини (Є. Єдлічка, А.

Зачепа, Л. Кудрик, В. Стахневич, Ю. Сурмяк, Г. Немченко, Л. Ткачук, Т. Тюріна); психологія розвитку екологічної культури людини (О. Бацилева, С. Миронець, О. Рудоміно-Дусятська, І. Пузь, В. Скребець, Ю. Швалб, І. Шлімакова); екологічна освіта, соціальна етика, знання і життєво-ціннісні орієнтації сучасної людини (Н. Анацька, А. Гоу, В. Димитрова, А. Єрмоленко, О. Коновал, Л. Кудрик, Г. Марушевський, Ю. Сурмяк, Т. Туркот); методологія екологічного синтезу (єдність людино- та природоохоронних аспектів) та екологічні виміри глобалізації (Т. Гардашук, І. Залеський, К. Зарубицький, М. Кисельов, М. Клименко); екологія і культура (В. Крисаченко, К. Маєр-Абіх).

Аналіз досліджень і публікацій доводить актуальність дослідження питання екологічної культури як чинника духовного, психологічного, фізичного та соціального здоров'я українців.

Мета дослідження. Основною метою цієї статті є з'ясувати суть поняття екологічна культура в сучасному контексті, проаналізувати її зміст з позицій збереження духовного, психологічного, фізичного та соціального здоров'я людини; описати культурнодозвіллі практики як інструмент відновлення ментального здоров'я української нації, розробити та представити культурологічну концепцію розвитку екологічної культури в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу.

Протягом останніх років Україна визначилася з напрямком розвитку – впровадження в країні європейських стандартів життя. Завдячуючи екологічній культурі, українці демонструють екоцентричне бачення співіснування людини та природи та вважають, що людина та природа перебувають у тісному й рівноправному зв'язку. Європейськість – це не лише приналежність до певного геополітичного простору чи членство у певних політичних організаціях, це, передусім, збереження національних культурних цінностей, ментального і фізичного здоров'я українців, популяризація здорового способу життя. В цьому контексті актуальним постає питання культурологічного аналізу екологічної культури як чинника духовного, психологічного, фізичного та соціального здоров'я українців.

Екологічна культура має характеризуватися певним ставленням людини до світу та до себе у цьому світі. Цей підхід дає розуміння для встановлення шляхів подолання розриву між тим, що сучасні українці знають про проблеми довкілля, і тим, що вони роблять, щоб їх подолати, яку вони мають екологічну культуру в цілому.

У навчальному посібнику С. Орел, Д. Орел та М. Мальованого «Оцінка екологічного ризику. Вплив на здоров'я людини» описані наслідки впливу антропогенної діяльності на здоров'я людини [13], що свідчить про необхідність формування екологічної культури людини в сучасному суспільстві з метою уникнення ризиків, які можуть негативно вплинути на її фізичний і психологічний стан.

Екологія людини передбачає вивчення питань життєдіяльності людини як біосоціальної істоти та збереження її цілісності в сучасних соціоекономічних умовах, що пов'язано з необхідністю збереження генофонду людини, основою чого виступає формуванням екологічної моральності та культури особистості.

Український вчений О. Грабовський досліджує питання впливу факторів довкілля на духовне і фізичне здоров'я людини. Він звертає увагу, що проблеми екології впливають на мутації людського організму, стосуються генотипу людини. Серед важливих проблем О. Грабовський називає низьку якість питної води (80%), яку вживають українці. Вода насичена хлором впливає на спадковість, є отрутою для печінки, і в такій якості є вкрай небезпечною для здоров'я людини [5].

У навчально-методичному посібнику Климчик О.М. «Урбоекологія» розглядається якість міського середовища в контексті урбоекосистем та питання взаємозв'язку людини і довкілля міста [8]. Також в колективній монографії А. Білик А. та В. Сікорської «Мистецтво і культура міста: наукові діалоги» пропонується цілісне уявлення про місто, його культуру та мистецтво екологічну культуру людини [3], що підкреслює важливість включення в концепцію екологічної культури питань створення культуровідповідних і комфортних для людини урбоекосистем.

На думку Г. Гапоненка, А. Парфіненка та І. Шамари важливими факторами, від яких залежить збереження духовного, психологічного, фізичного та соціального здоров'я українців є організація сільського зеленого туризму. В книзі авторами узагальнено новітній світовий досвід з цього питання [4]. В навчальному посібнику О. Бейдик і О. Топалова розкриті теоретико-методологічні засади дослідження адаптивного туризму як складової національного туризму, що розглядається авторами як самостійний вид, який виступає чинником реабілітації відносно здорових людей похилого віку та осіб з інвалідністю. Також О. Бейдиком і О. Топаловою здійснені культурологічні розвідки та проаналізовано близько 150 біографій видатних людей з ознаками інвалідності [2]. В словнику-довіднику В. Грановської, О. Морозова та В. Крикунова «Туризм і природно-рекреаційний потенціал» оцінюються природні, кліматичні та культурно-історичні ресурси рекреаційної галузі. Це розширює уявлення менеджерів соціокультурної сфери про екотуризм, та визначає напрями використання рекреаційний потенціалу туризму з метою збереження та примноження здоров'я населення України [6]. В навчальному посібнику С. Ярьоменко «Туристичні ресурси України» розглядаються питання класифікації туристичних ресурсів та культурно-історичних ресурсів, географія природних рекреаційних ресурсів, їх застосування в туризмі, можливості оцінки природно-рекреаційного середовища для потреб суб'єктів туристичної діяльності [16]. В дослідженні К. Бабікова визначаються екологічні підходи до збалансованого розвитку рекреаційного туризму [1].

В операційному посібнику «Розробка та фінансування регіональних і місцевих програм громадського здоров'я» В. Приходько, І. Сорокою, Г. Глембоцькою та В. Короленком (працівниками Центру громадського здоров'я МОЗ України) визначається необхідність здійснення доступу населення до відкритих зелених зон для спорту та відпочинку. Центри спорту та дозвілля, громадські парки та відкриті простори, басейни та інші об'єкти зазвичай потрапляють до сфери відпочинку та дозвілля, якою опікуються місцеві органи влади. Саме тому доступ до зон дозвілля та відпочинку має прямий і непрямий

вплив на фізичне та психічне здоров'я людей, а також дозволяє будувати соціальний капітал. Авторами наводиться багато прикладів профілактичних інтервенцій, які довели свою ефективність: гічних планів для зелених зон у рамках просторового планування; доступність зелених зон; проведення активної екокультурної роботи в партнерстві з бізнесом; залучення громадських груп і волонтерів до підтримки зелених зон, а також проактивне планування роботи закладів дозвілля для максимальної користі мешканців; безкоштовне надання громаді рекреаційних зон в робочі часи та на вихідні; підтримка для груп пішої ходьби в зелених зонах, тощо [12].

В колективній монографії Ю. Швалба, Ю. Верніка, О. Гарнеця, О. Заброцького, М. Килимника, О. Костюкова, К. Львовичкіна, А. Матвієнко, О. Рудоміно-Дусятської «Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства» досліджується якість життя людини як об'єктивного показника рівня соціально-економічного благополуччя суспільства. Питання психологічного здоров'я українців розглядається авторами через екологокультурні чинники. Представлений в роботі підхід демонструє, що якість життя постає у якості суб'єктивної оцінки людьми особливостей умов їх життєдіяльності та способів взаємодії з навколишнім світом, адже основні її властивості формуються і виявляються в міжособистісній комунікації, у здатності виживати, зберігати репродуктивне здоров'я, відновлювати сили, задовольняти власні фізичні і духовні потреби [15]. Отже, означені екологокультурні чинники повинні виступати важливою складовою концепції екологічної культури населення України.

Методистами Державної установи «Науково-методичний центр вищої та фахової передвищої освіти» І. Лепехою, І. Моргун написано книгу «Екологічна культура особистості» [9]. В ній підкреслюється місія громадського здоров'я, яка полягає у максимальному поліпшенні здоров'я та добробуту людей і громад на національному та глобальному рівнях засобами виховання їх екологічної культури. Означений підхід пов'язаний: «з розумінням сучасних екологічних проблем держави і світу, відродженням кращих традицій українського народу у

взаємовідносинах з довкіллям, виявленням любові до рідної землі, розумінням необхідності долати споживацьке ставлення суспільства до природи, виявленням особистої відповідальності за стан довкілля, умінням приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, володіти нормами екологічно грамотної поведінки, мати повагу до власного здоров'я та навичками його збереження» [9, с. 130-131].

Ю. Сурмяк та Л. Кудрик зазначають, що «оздоровлення нації - це процес, що потребує комплексного багаторівневого і міжгалузевого підходу. На думку вчених, особливе місце в цій роботі має відводитись вихованню всебічно розвинених і здорових особистостей які є майбутнім української нації. Саме тому культура здоров'я підростаючого покоління є складовою національної безпеки, виживання нації, а також виконання нею своєї історичної та духовної місії» [14, с. 173].

Завдячуючи екологічній культурі, українці демонструють екоцентричне бачення співіснування людини та природи, вважають, що людина та природа перебувають у тісному й рівноправному зв'язку. Глобальне конструювання світового соціокультурного простору пов'язане із процесами остаточного переходу цивілізації в інформаційне суспільство, що виявляється у посиленні форм самовираження й самоідентифікації людини, популяризації національних матеріальних й нематеріальних цінностей, підтримці ідентичності та унікальності екологічної культури українців.

Ідея побудови чіткої культурологічної концепції цінностей екологічної культури передбачає визначення різноманітних вимірів екокультури, у їх співставленні з вже існуючою аксіологічною концепцією культури, яка уявляє собою систему базових цінностей суспільства, а також у співвідношенні з Концепцією сталого розвитку, яка була прийнята на Конференції ООН з розвитку навколишнього середовища (1992 р.), і на сьогодні є широко обговорюваною світовою спільнотою.

Виправдала себе така форма соціокультурної та освітньої діяльності з формування екологічної культури як робота у форматі тренінгів. Зокрема, при

Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв в Центрі неперервної культурно-мистецької освіти проходили курси з підвищення кваліфікації груп провідних фахівців закладів культури: «Інноваційні форми та методи роботи закладів культури у післявоєнний період. Реабілітація культурою. Культура як психолог». Тут було запроваджено тренінгові заняття, на яких учасники культурних практик мали можливість створювали герби етнічних спільнот. Усвідомлення власної етнічної ідентичності провідними фахівцями закладів культури було побудоване на розумінні унікальних культурних та суспільних особливостей етнічної групи, до якої вони себе відносять. Етнічні групи можуть займати по кілька областей, бути розсіяними про різних куточках України, на що є не лише географічні, але й політичні причини. Серед етносів України можна назвати: подолян, бойків, гуцул, лемків, поліщуків, кубанських українців, слобожан, подолян, бойків, гуцулів, тощо. На тренінгах використовувалася арт-терапевтична техніка – «Малюнок герба представника етнічної спільноти». Особлива увага приділялась розумінню «Герба» самим автором, усвідомлення ним належності власного роду до свого краю і природних умов, до вибору професії (яка нерідко за традицією передавалася від батьків до дітей), самотності їх життєдіяльності і побуту, своєї власної етнічної ідентичності. Це сприяло формуванню екологічної культури учасників тренінгу, адже належність людини до роду, який проживав в певному краю і природних умовах, чітко усвідомлена етнічна приналежність впливає на національну свідомість людини і підвищує рівень її екологічної культури.

М. Тимошук - в. о. завідувача Малошкарівським сільським клубом, Грицівської ОТГ, Шепетівського району, Хмельницької області створив малюнок власного герба - представника етнічної української спільноти, що проживає на Хмельниччині. Це є однією з найбільш мононаціональних областей в країні, де 94% населення області українці. Як зазначає пан Микола, «Назва їхнього села «Мала Шкарівка» пішла від часів вирощування на території їх місцевості цукрового буряка. Під словом «шарування» малось на увазі прополювання буряка та його обробка, очищення. Село називали Мала

Шарівка (є сусіднє, яке зараз називається Велика Шкарівка). З часом, почали називали Мала Шкарівка». Тому, для створення герба М. Тимошук взяв зображення *цукрового буряка*. Також на гербі зображено *пшеничне колосся* – це культура, яка в їх селі також дуже часто вирощується і має пряме відношення до українського національного прапора (жовте поле з колоссям). Щодо *стріл*, то вони є частиною герба міста Хмельницького – обласного центру. *Вишита квітка* – це генетичний код нації, її пан Микола розташував між буряковим листям. Вона уособлює глибокий зв'язок і цілісність нашого минулого з теперішнім, збереження традицій краю (див. Рис. 1).

Як зазначає Н. Гаврилець - директорка Будинку культури села Олександрівка Попельнастівської сільської ради: «При створенні свого етнічного Герба обдумала, до якої території відноситься мій рід, моє місце проживання. Хотілося прив'язати елементи, що зображені на Гербі, до своєї професії, традицій краю та власної свідомості. Мій Герб в *зеленій рамці*, бо для мене це колір нового життя. Розділила полотно Герба *вербовими лозами* із тією думкою, що верби ростуть понад ставом у моєму рідному селі. Я проживаю в центральній Україні і тут переважає зайнятість місцевого населення сільським господарством, тому позначила цю галузь у вигляді *колосся* і *соняха*. Моя родина має певні здібності та хист до музики, написання віршів і працює у сфері культури, тому я відмітила цю сферу діяльності у вигляді *пера* та *музичного інструменту*. Хотілося відзначити і нематеріальне. Тому я зобразила *вишиту зірку*, яку вишивають як *оберіг на рушниках та сорочках*. А *бджолині соти* та образне зображення *бджоли* означає згуртованість нашого народу, любов до праці та єдності» (Див. Рис. 1).

Рис. 1.

Рис. 2.

Висновки.

Розроблено культурологічну концепцію розвитку екологічної культури в сучасній Україні, яка побудована на: екологічному ставленні людини до свого духовного, психологічного, фізичного та соціального здоров'я; використанні культурно-історичних ресурсів краю; залученні населення до екологічного, адаптивного та рекреаційного туризму; розвиненій сфері соціальної етики; інтеріорізації людиною екологічних знань та навичок; розвитку екокультурних життєво-ціннісних орієнтаціях; культуровідповідному використанні туристичних і природних рекреаційних ресурсів громади, відкритих зелених зон для спорту та відпочинку; охороні довкілля; формуванні урбоекосистем, які сприяють взаємозв'язку людини з довкіллям міста, формують цілісне уявлення людини про екокультуру і мистецтво міста; екокультурному розвитку сільського зеленого туризму та активному залученні місцевих громад до його розвитку; чітко усвідомленій етнічній приналежності, яка впливає на національну свідомість людини і підвищує рівень її екологічної культури.